

УДК 322 +34.80.4

ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ З «СУЗІТАМИ І ІНШИМИ ДУХОВНИМИ ОСОБАМИ» ПРО СУТНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В ПРАЦЯХ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА

Олег Цебенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців 19, м. Львів, 79000, Україна,
тел.(0322) 394-132*

Розглянуто процес зародження перших писемних пам'яток, що репрезентують полемічну боротьбу в наприкінці Х ст. між православ'ям, з одного боку, та католицизмом, з іншого. Проаналізовано творчу спадщину полемічних творів Яна Щасного Гербурта початку XVII ст., які мають відкрите антиєзуїтське спрямування, та їхній вплив на політичне життя Речі Посполитої.

Ключові слова: полемічна тематика, Ян Щасний Гербурт, Петро Скарга, рокош Зебжидовського, антиєзуїтське й антипапське спрямування.

Зародження перших полемічних творів спостерігаємо ще наприкінці Х ст. Своєрідним етапом у розвитку полемічної літератури на західноукраїнських землях був Сандомирський рокош польської шляхти, на період якого припадає активна творча діяльність Яна Щасного Гербурта. На початку XVII ст. він опублікував численні полемічні твори антиєзуїтського, навіть антипапського спрямування. На жаль, ця творча спадщина мало відома широкому колові українського читача.

У процесі досліджень окресленої проблематики було проаналізовано джерельні історичні матеріали й установлено, що вітчизняні науковці не приділяли достатньої уваги вивченню літературної спадщини Я. Щ. Гербурта початку XVII ст. Лише лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка Г. Пагутяк намагається поповнити культурний обіг новим іменем чи твором у такий спосіб вводить ім'я Я. Гербурта у сучасний культурний контекст. Зазначимо, що представники польської історіографії приділили значно більше уваги розгляд творчого доробку письменника. Так, праця Я. Чубека «*Pisma polityczne z czasow rokoszu Zebrzydowskiego 1605–1608*» дала змогу досліджувати літературну спадщину Я. Гербурта.

У контексті згаданих розвідок викликають значний інтерес доробки Л. Щербицької «*Jan Szczesny Herburt – rarys monografii*», А. Краусгара «*J. S. Herburt z Fulsztyna, pierwszy wydawca dziejopisarzy sredniowiecznych*», В. Добровольської «*Mlodosc Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*», Я.Крупінського «*W sprawie peciu pamfletow, przypisywanych J. S. Herburtowi*» й інші. Однак, згадані літератори дослідження спрямовують на встановлення аргументів, які б узагалі заперечували авторство Я.Щ. Гербурта окремих політичних творів від часів рокошу Зебжидовського. Тому зазначена тема потребує ґрунтовнішого аналізу.

Мета нашої статті – донести до широкого загалу українських читачів зміст полемічних творів Я. Гербурта початку XVII ст. і визначити коло проблем тогочасного

польського суспільства. Тим паче, що подані автором суспільні негаразди характерні й для нашого сьогодення.

Перші писемні пам'ятки, які репрезентують полемічну боротьбу між православ'ям та католицизмом, давні за походженням. Одне з перших застережень стосовно західного християнства на Русі датують 986 р. (за Лаврентіївським літописом). Популярним на наших теренах був антикатолицький полемічний памфлет «Історія про єдиного Папу Римського». Загострення полеміки між Західною та Східною церквами стало відчутним у другій половині XI ст. Новою хвилею руської полемічної літератури супроводжувалося рішення Ферраро-Флорентійського церковного собору 1439 р. про об'єднання Східної та Західної церкви. Серед пам'яток полемічної літератури постфлорентійського періоду звертає увагу «Посольство до Папи Римського Сикста IV від духовенства, княжат і руських панів» (1476), укладене отцем Іоанном. Та особливою інтенсивністю вирізнявся розвиток полемічної літератури в Україні зі середини XVI ст., коли в Речі Посполитій народжувалась ідея унії православної церкви з католицькою. Скликання Берестейського церковного собору 1596 р. і праця головного адепта цієї акції П. Скарги «Берестейський синод і його оборона» дали поштовх новій полеміці. Православні відповіли «Апокрисисом», підписаним псевдонімом «Христофор Філалет». З-поміж антиунійної полемічної літератури початку XVII ст. виокремлюється «Пересторога» невідомого автора, де простежуємо ідеї гуманізму [1, с. 322]. Тут доречно згадати польського шляхтича католицького віросповідання Я. Гербурта, який у полемічному творі «Роздуми про народ руський» гостро засудив методи впровадження ухвал Берестейської унії на українських землях Речі Посполитої. Це питання детально висвітлене в публікації О. Цебенко «Діяльність роду Гербуртів у контексті ухвал Берестейської унії на теренах Галичини XVI–XVII ст.». Важливий етап у розвитку полемічної літератури на західноукраїнських землях – Сандомирський рокош 1606–1607 рр., що ґрунтувався на ідеї прямої демократії та містив елемент політичної антисистеми. Цей рокош політично підтримала певна частина української шляхти, яка захищала права православного населення. Історичні джерела засвідчують, що Я. Гербурту належать більшість полемічних творів цього періоду. Виникненню полемічної тематики у його літературній творчості дав поштовх твір польського єзуїта П. Скарги «Отож тобі рокош».

Авторство П. Скарги підтверджують не лише ідеологія та визначна скаргівська риторика твору, й очевидне свідчення автора «Рескрипту одного шляхтича», що називає інвективу (памфлет) «писанням того нечесного Скарги» [2, с. 155]. Рукописи подають назву твору: «Рокош, який користь приносить пану краківському воєводів». Тим часом в обидвох відповідях на твір П. Скарги простежуємо цілком іншу і, як видається, автентичну й оригінальну назву «Отож тобі рокош», надану від багаторазового повторення виразу в тексті. Тому, не вагаючись, повертаємо інвективі первісну назву, визначену автором.

У праці П. Скарга різко засуджує рокош і його керівника, краківського воєводу Зебжидовського:

1. Отож тобі, пане воєводо, рокош, на який людей скликав, не маючи жодної вагомої причини. Цим скликанням бачиш напевно сам, скільки злого наробиш, не як великий прихильник вітчизни і правдивий коронний сенатор, а як грегорианець (неук) і не мудрий, а грубий і гордий чоловік. Ти накинувся на пана короля, на старшого, на помазанника Божого, якому присягав послухність, зберігати віру.

2. Отож тобі рокош, яким ти нашу милу і спокійну Вітчизну до великого неспокою тривоги і небезпеки привів.

3. Отож тобі рокош, яким накинуся на Пана Бога, творця і Доброчинника для всіх нас, і тебе самого. А ти за ту добродієність таку йому повагу тим закликком віддав, що спокійно в домах чи костелах йому хвалу неможливо віддати.

4. Отож тобі рокош, яким дав привід еретикам для піднесення голови та поширення своїх помилок.

5. Отож тобі рокош, яким навчиш нас, поляків, братів своїх милих, тієї латини, якої перед тим ніхто не вмів і не розумів.

6. Отож тобі рокош, яким забрав хліб в убогих братів, сусідів, убогих людей і підданих у більшій частині Корони Польської.

7. Отож тобі рокош, яким Пана Бога до гніву довів, аби нас уже кінцево покарав.

8. Отож тобі рокош, яким насправді довів до пусток королівські й духовні маєтки Речі Посполитої.

9. Отож тобі рокош, яким знищив останню оборону милої Вітчизни, що від наших предків.

10. Отож тобі рокош, яким потурбував усю Корону Польську так, що до роздвоєння дійшло і до таких конфузій.

11. Отож тобі рокош, від якого неславу здобудеш як автор усього злого.

12. Отож тобі рокош. Здобув для себе Божого гніву за ті великі кривди, котрі спричинив людям. Пан Бог ще тебе на цьому світі покарає і після смерті відчуєш кару Божу [2, с. 155–160].

У відповідь на памфлет єзуїти П. Скарги Я. Гербурт написав полемічні твори, один з яких – «Єзуїта» – був сатирою на єзуїтів, спрямований передусім проти П. Скарги [3, с. 245].

Праця Я. Гербурта «На твір «Отож тобі рокош», що зводить наклеп на чесних людей і написаний на огиду рицарства, що перебувало на рокоші правдива і коротка відповідь», як засвідчує назва, є відповіддю на інвективу П.Скарги. Він написаний, очевидно, після ухвалення «Рокошових пунктів» 9 вересня 1606 р., але ще перед подіями в Янівці – у кінці вересня 1606 р. Зміст підтверджує: приводом правдивої та короткої відповіді слугував факт «В описі рокошового поступу зачіпаєш відомого і гідного вдячної похвали сенатора, пана краківського воєводу і епітетами зводиш на нього наклеп, твердиш, що для своєї приватної вигоди, з нерозсудливим гнівом, необдуманно закликав на рокош, пана у вічному соромі хочеш перед людьми представити, так ніби вітчизну привів до великого неспокою, тривоги і небезпек. Своїм, ніби закликком на роком, указав шлях до знищення шляхетського стану. Щоб проти цього відомого сенатора налаштувати людей, указав, що він накинуся на самого Бога» [2, с. 165–176].

Я. Гербурт задає логічне питання до П. Скарги: «Для чого зробив цього чесного воєводу автором усього злого, безпідставно погрожуєш знищенням його потомків, вогнем пекельним тим, хто йому допомагає. А ще на обурення безцінного рокошового клейнода, який є символом шляхетського стану, виразом: «Отож тобі рокош» зводиш наклеп на відомих людей і все лицарство» [2, с. 165–176]. Автор нагадує П. Скарзі: листи, написані краківським воєводою до короля та проголошені під Стежницею, засвідчують, що не приватна вигода керувала ним, а службовий обов'язок і сенаторська присяга. Артикули, подані з Любліна його королівській милості, підтверджують правоту цього гідного сенатора й усього лицарства, зібраного незабаром під Сандомиром. Адже лицарство скликав воєвода для виправлення вишуканих прав і вільностей польської шляхти, забезпечення спокійного панування королівської милості. Це не пан воєвода закликав на рокош, – стверджує автор – а сам Бог зворушив людські серця, взяв під опіку

простий і чесний польський народ. І звертається до П. Скарги зі звинуваченням: «Укажіть краще на ваших людей, які вітчизну до небезпеки привели, ганьблять правдиву Божу хвалу. А ти все це приписуєш цьому чесному та гідному сенаторові, який чесно і гідно виконував покладені на нього обов'язки, робив відомі військові походи задля вічної слави нашого народу, брав участь у побожних заходах, даючи значні пожертви на костели і шпиталі» [2, с. 165–176].

На думку Я. Гербути, сенатори роками не могли здійснити своїх задумів, були зневажені й не мали «жодної ваги у королівської милості». Тому на Єнджейовському з'їзді 1 червня 1592 р. виконали сеймову інквізицію, що змусило короля визнати існування шкідливих для польського суспільства відносин з іноземними державами й обіцяти сенаторам припинити в подальшому таку діяльність. Однак згодом така королівська діяльність продовжувалась ще частіше. Тому чесний охоронець Речі Посполитої закликав до Стенжиці інших чесних сенаторів, котрі підтримали його й обіцяли підтримку в його задумах. Під Стежницею думка відомих сенаторів викладена у листі, який за посередництва польського єпископа Барановського був переданий на сейм до відома короля і сенаторів. Але відповіді на це послання не одержали. Загалом автор вража: у Речі Посполитій усе занедбано. Ще з минулих сеймів слухні посольські петиції відхилені чи взагалі не прийняті до розгляду, пакти-конвенти не задіяні, у вдосконаленні прав відмовлено, становлення податків зростає, видання друкованих універсалів насильно заборонено. За таких обставин пани-посли запобігали порушенню шляхетських вільностей. Перебуваючи під Стежницею, редагували сеймовий акт, а під Люблін були вимушені скликати своїх братів для виправлення ситуації після знищення шляхетських вільностей.

Підсумовуючи полеміку з єзуїтом П. Скаргою, Я. Гербург з осудом промовляє: «Це в тобі, пане наклепнику, твоя безпечність і безсоромний наклеп проявилися. Інші твої наклепи, вульгарні слова, котрі негідні слуху відомих людей, а тільки такого, яким є ти. Нехай лист «Рокошові пункти», направлений зі Сандомира до сенату віслицьким лицарством, перед Богом і людьми, стане свідченням справедливості й чесності відомого сенатора, пана краківського воєводи і всього рицарства, що зібралося на рокош. А твоїй улесливості та наклепам нехай суддею буде» [2, с. 165–176].

Пасквіль «Письмова відповідь одного шляхтича на цей рукопис «Отож тобі рокош», який проти краківського воєводи Зебжидовського якийсь грегорианець видав», написаний, імовірно, незабаром після інвективи П. Скарги, тобто ще 1606 р. Неможливо навіть припустити, аби автор очікував з відповіддю до наступного року. Нагадування про «свято Св. Михайла» засвідчує термін, коли король з військами вирушив зі Віслиці, 25 вересня 1606 р. Однак цитата «нова видумана Пасія» в кінці твору підтверджує пізніший термін написання праці – листопад 1606 р. Назва «Пасквіль на сенаторів» 1607 р., а також дві відмінні редакції вказують на те, що твір «Письмова відповідь» як особлива брошура виданий удруге на початку 1607 р.

У вступній частині твору автор зазначає: «Чесний і шляхетний пане краківський воєвода. Я напав на якогось безумного мерзотника, позбавленого остраху перед Божою карою, який проти тебе, ще від твоїх предків відомого чесністю і славою, накинувся безсоромним листом з наміром вижити твою славу, потоптати сумління» [2, с. 177–199]. Він стверджує, що відповідаючи на блюзнірство товаришів Зебжидовського, котрі чесність, обов'язок перед Богом і королем, і нащадками занедбали, понад усе хоче висловити думку: «Отож тобі рокош, чесним товаришам нагорода, насамперед від найвищого пана чекає в небі, слава твоя і відомого твого потомства покрийється вічною

пам'яттю за те, що, побачивши, як найвищому пану злим керівництвом присяга ламається відносно наших справ і вільностей, заступився за них».

«Отож тобі рокош, чесний воєводи, на який слушно закликав, бо твоє сумління не погоджувалось з поглядом інших товаришів. Самі ж противники твої, коли би бажали зняти пелену з очей, визнали б твою мужність, відважність і слушність».

«Отож тобі рокош, за який над тобою – лагідна панська Божа рука і негасима слава, окрім ти небезпеки і тривоги бачив у вітчизні своїй милій, досить обдумано і уважно подав братам відчуття і запобігання небезпекам в подальшому. Зі Стенжицького з'їзду знаю і бачу, що впродовж багатьох років правду і сумління з тебе, чесний Зебжидовський, вичавлювали, аби в подальшому не терпів цього «Отож тобі рокош», який розпочатий і за Божою допомогою буде доведений до щасливого кінця, принесе велику втіху за ті підняті зусилля, кошти, здоров'я з твого боку. Запам'ятайте слова, в Святому Письмі: «А ми також будемо, як всі народи, і буде нас король судити і виходити перед нами і буде вести за нас війни» [2, с. 177–193]. І багато таких інших прикладів можна вказати зі Святого Письма. Але вам, негідникам, котрі домагаються судів над нами, можна привести слова св. Павла до Ананіаша: «Ти судиш, судиш мене згідно законом, а тут наказує мені бути проти закону». Впевнені ми в твоїй постійності у вірі, сумлінні, та вважаємо, що це Бог віддає тобі щедро потіху і нагороду свою». Завершуючи полеміку зі Скаргою, Я. Гербурт доходить висновку: «Знаєш тоді, милий писарю, що ти брехун, підлабузник. Це засвідчує стиль, за який не чекай від мене нічого більшого, як це нагадування: «Будь чесний і чесністю не торгуйся, а саме – на таких відомих славою, яку від предків своїх перейняли і вміють її цінити і розширювати». А до тебе, чесний Зебжидовський, причиняю за тим писарем: «Нехай тебе писання цього нечесного Скарги не ображає, який нечесно скаржить на твої чесні справи» [2, с. 177–193].

Твір Я. Гербурта «Скрипт про слушність Стенжицького з'їзду» – відповідь на аргументи половецького єпископа В. Барановського, проголошені на другому засіданні стенжицького з'їзду. Розпочинаючи письмову полеміку з єпископом, автор стверджує: в умовах, коли у вільній державі топчуть вільності, права перелогом лежать, право не право, сейми не сейми, деякі люди чи то Божим гнівом засліплені, чи приватними справами отруєні, говорять, що в скликанні з'їзду краківського воєводства немає потреби. Вони запевняють, що іншими методами необхідно запобігати хворобам Речі Посполитої, тому цей з'їзд є шкідливим. Оponentи говорять, що не бачать причин для проведення з'їзду і скликання на нього людей». Але Я. Гербурт заперечує твердження: «Ради Бога! Коли вже обов'язки, присяги, пакти-конвекти, казки викликають у них сміх, то чому ж не бачать причин для проведення з'їзду» [2, с. 48–55]. Полемізуючи з єпископом, автор розповідає: давно вже «затихли голоси святих єпископів про образи Речі Посполитої», у відомих сенаторів, прихильників Вітчизни, зникли почуття до збереження шляхетських вільностей і «добра Вітчизни». Уже доходить до того, що представники сенату декларуються противниками чітких безсумнівних для такого неспокойного часу правових норм. На переконання Гербурта загибель Вітчизни безсумнівна. Натомість опоненти закликають: не потрібно думати про себе, шукати ліків і засобів для збереження здоров'я Вітчизни та шляхетських вільностей. Однак, вважає автор, сейми не спроможні опиратися на право під час утвердження необхідних ухвал, тому необхідно думати про методи «лікування хвороб» Речі Посполитої і запобігання небезпек. Він доходить висновку, що в такий час «вони не могли прийняти ефективнішого рішення, як скликати з'їзд, згуртувати своїх братів, щоби на ньому встановити, хто правий, а хто ні, що діється в державі згідно з правом, а що безправно. А

якщо хтось не хоче, аби ми свої справи вирішували, якщо це комусь заважає, має змогу утішитися можливістю роз'їхатися по домівках» [2, с. 48–55].

Твір «Відповідь єзуїтам та іншими духовним особам, котрі в деяких артикулах, ухвалених без роздумів для себе, називають рокош єретицьким бунтом і людей цим від нього хочуть віднадити, а також іншим світським католикам, що в цьому їм допомагають» – відповідь з боку рокошан на працю, опубліковану католиками, прихильниками короля, зокрема єзуїтами. Тут автор передусім висловлює думку: не зрозуміло, чим саме рокош огидний людям. З усього випливає, що Річ Посполита потребує вдосконалення. Однак є люди у державі, котрим шляхетські вільності противні. Тому вони знайшли належний привід подати рокош як бунт єретиків, тиском на католицьку віру, аби у такий спосіб налаштувати людей проти рокошу і переконати усіх католиків не підтримувати його. Навіть до провідника рокошу, що заступився за Річ Посполиту, викликати відразу [4, с. 81–93]. З метою виховання у молоді патріотичних почуттів автор наводить приклади з життя старшого покоління католиків, які брали участь лише в благовірних подіях. Представники старшого покоління були, передусім, шляхтичами, а потім – католиками, знали, що «пану Богові віддати, а що Вітчизні», релігію з обороною не змішували, «хитро запроваджену зверхність Папи Римського терпіти не бажали». Католики старшого покоління в політичні справи, а тим паче в таємні ради Речі Посполитої не вдавались. У досягненні достойних посад і заслужених нагород вони дотримувалися справедливості стосовно до людей різних віросповідань. Сенат у ті часи «був мудрий і поважний». Послів на сеймі вибирали з представників різних релігій; вони, вирішуючи питання Речі Посполитої, були справедливі. Сейми завжди логічно завершували розв'язання питань, зберігаючи спокій Речі Посполитої, взаємну братерську любов, релігійні проблеми ніколи не загострювали. Заслуговує на похвалу, що раніше люди духовного стану в діяннях були розумними і мудрими, зі світським станом приходили до згоди з людьми різних віросповідань, узагалі мали дружні стосунки. Як стверджує автор, усі ці традиції канули в небуття зі смертю короля Сигізмунда Августа. Ніби іншим став світ, іншим народ, іншими звичаї. Молоді ж католики всі славні поступки предків занедбали зневажаючи важливі й корисні для Речі Посполитої права. Не лише десятини, й інші нечувані побори здобули дивними порушеннями суспільного права. Їхне «ненависне лакомство» настільки поширилося, що вони зневажають «собі давно затвержені права». «Поважної шляхти стидайтесь, ви молоді католик, – зазначає автор. На Речі Посполитій, на шляхетських вільностях багатієте, використовуєте скрутне наше становище». Замість рятувати потреби Речі Посполитої, молоді католики рятують короля і єзуїтів. Вони Папу Римського «знову оживили, і він у Речі Посполитій набуває сили. Вже папські легати більше в Короні завідують, ніж польські сенатори». Автор зауважує найбільшу ваду молодих католиків, які, натхненні духом свого патріарха, «єдність старих предків, суспільний внутрішній спокій порушують, релігію іновірців зневажають». Я. Гербут стверджує: за дотримання звичаїв старшого покоління, не тільки духовним, але й самому Папі «не дозволять не лише «не губити наші права і вільності, але й у нічому їх не порушувати» [5, с. 81–93].

Як уже згадувалося, твір «Промова до панів сенаторів» Я. Гербута написаний у кінці вересня 1606 р. Автор у гострому й образливому тоні звертається до: гнєзненського архієпископа Мацейовського: «Відкрив своє серце проти прав вільностей братів своїх, зневажив ти предків і їх привілеї»; куявського єпископа Барановського: «Баране, топчеш ногами права і вільності»; перемишльського єпископа Петроконського і полоцького єпископа Шишковського: «Знаєш ти глупа шакапо, і ти, непотрібна шишко, не шляхетська

і груба ця розправа»; краківського єпископа Тиліцького: «Шляхтичем ти є, напевно, Вітчизну милуєш, шанобливо єпископів вироки пильнуєш»; до головного адапта противників рокошу П. Скарги: «А ти, старче, єзуїте Скарга, видав ти скрипт, непристойний своєму станові»; усіх ксьондзів: «Відкрито це мушу сказати, що весь ваш клір є гнобителем наших прав, вільностей» [5, с. 106–114].

Твір Я. Гербурта «Вотум недовір'я одного католика до єзуїтів», на думку самого автора, – «перший нарис твору, який згодом у розширеному вигляді буде поданий людям» [6, с. 183–200]. Ним став памфлет «Плани на майбутнє з відновлення миру і спокою в Королівстві Польському». «Вотум недовір'я одного католика до єзуїтів» описує події під Сандомиром, тобто початок засідань на рокошовому полі, де автор з риторичним пафосом «проголошує промову до чесного лицарства, яке з'їхалося на з'їзд» [6, с. 183–200]. Уже на початку твору автор констатує, «що єзуїти діють на згубу не лишень іноземним вільним державам, але й Речі Посполитої, повільно підпорядковуючи їх під свій вплив» [6, с. 183–200]. І задає риторичне питання: «Чому тільки єзуїти споміж релігійних осередків не підлягають ані світській, ані духовній юрисдикції. Також не хочуть визнавати нікого за старшого, ані підкорятися його дисципліні, лише обраному посеред себе, який, окрім цього походить тільки з Італії чи Іспанії» [6, с. 183–200]. На думку Я. Гербурта, це, напевно, робиться для того, аби їхні закордонні зв'язки були менш помітними, а діяльність ордену – успішнішою та потужнішою.

У діяльності єзуїти «насамперед стараються, щоб приєднати володарів християнських держав до себе. Однак у такий спосіб, аби керівником цієї конфедерації став виходець з Іспанії, задуми якого мають бути непохитними і підтримуватись у всіх державах» [6, с. 183–200]. Характеризуючи в подальшому методи діяльності єзуїтів, автор стверджує: вони передусім з великою наполегливістю стараються проникнути до панівних дворів, щоб мати у них вплив. У містах будують семінарії, школи і костели, – важливі осередки впливу на людей.

Літератор наводить відомі аргументи з історії французького королівства, які засвідчують, що єзуїтський дух може спричинити метушню в державі: «О, нещасливий той король, який покладається на єзуїтську опіку, адже до самого кінця на їх вимогу необхідно танцювати, або наставити шию, як це випало Генрикові III (бережи Боже, нашого Сигізмунда III), якого єзуїти заледве не під небесами на руках носили, а в кінцевому підсумку і похоронну шану визнали негідною. А що характерно, його вбивцю зарахували до святих» [6, с. 183–200]. Наприкінці Я. Гербурт звертається до чесного лицарства, яке з'їхалося на рокош. У зверненні автор зазначає, що відбувається так зване полювання на шляхетські вільності й права. Як і в інших державах учиняють спротив єзуїтам, так і в короні Польської лицарство повинно зробити. Викликає занепокоєння братання короля з ракуським двором, причина чого – єзуїти.

Промовисто підтверджує неблаговидну політику єзуїтів промова П. Скарги у Варшаві два тижні після Різдва Христового: «А бачиш, королю, до чого твоя недбалість довела? Польські королі донедавна лише з сенаторами вирішували проблеми Речі Посполитої. Земські послы, які тільки недавно з'явилися, місця там не мали. Зараз до цього дійшло, що якийсь домогосподар, що є послом, рота відкриє, а всі до цього вимушені прислухатися. Але це, королю, твоя проблема, щоб знести неприємний старим традиціям звичай, а правду кажучи, ти дав привід для порівняння» [6, с. 183–200]. Автор стверджує: яка ж це зухвала думка в тій колотнечі. А перед тим він констатував: «Ваша справа не про Річ Посполиту думати, а лиш податки платити» [6, с. 183–200]. У кінці промови до лицарства Я. Гербурт доходить висновку: «Нічого іншого не бачу – або з

езуїтами попроситися, або з вільностями. Боже, зроби так, аби їх тим чи іншим методом приструнити могли. Але я так думаю, що краще нам езуїтів назавжди вигнати з нашої землі, аніж їхньої діяльності остерегатися» [6, с. 183–200].

Розвідка Я. Гербурта «Труба закликає на посполите рушення проти езуїтів» написана після бурхливих подій минулого літа – рокошу 1606, після янівського трактату, який зарахований уже до минулих подій, а також після «ловіцького синоду», що відбувся в останніх днях грудня 1606 р. Звернення до милостивих панів згадує про кольський з'їзд. Із цих фактів випливає, що твір, очевидно, написаний у другій половині січня 1607 р. і призначений як агітаційна брошура до кольського з'їзду.

Промовляючи до «милостивих панів», Я. Гербурт застерігає про діяльність езуїтів в державі: «Ситуація засвідчує, що езуїти дотепер часу перебувають у нас і більшої частини суспільства у пошані, до бунтів і проливання крові ведуть, під виглядом побожності впроваджують у християнство тиранію. Слава Богу, що ви опам'яталися, побачивши, до якого сум'яття і загибелі призвели езуїти у прилеглих країнах і тому в себе почали цьому запобігати. Хто любить Вітчизну, кому мила свобода, яку маємо від предків і милим нащадкам хочемо передати, – в ім'я Бога з насильством боріться. Не терпіть таке насилля від тих утікачів, котрі вкрали серця ваших підданих, владу всю від них відібрали, а самі роблять що хочуть на згубу усіх нас» [4, с. 258].

Далі автор пропонує кілька аргументів, які, на його думку, допоможуть «милостивим панам» сміливіше діяти, прибавляти не тільки серцевого спокою, а й, можливо, задоволення: Перший: езуїтам нема кого жаліти, і за ними ніхто не жаліє. «А ви тут маєте батьківські маєтки, милих дружин, дітей. Їх гаряча любов мала б запалати ваші серця, щоб клопотатися майбутніми справами, потужніше боротися проти своїх кривд».

Другий: як батькам і лицарям, «Вам належить про Річ Посполиту клопотатися, про котру до цього часу мало дбали. Опам'ятайтеся, ради Бога, опам'ятайтеся, ту ганьбу і сором скиньте зі своєї шиї». Третій: вам на той досвід треба опиратися, що колись пригодиться. А езуїти злого натворили і в тісняву вас утянули, а самі під королівськими або інших урядовців крилами заховалися». Четвертий: вони на шию насаджають і наступають, волаючи: «Бити, бити». Зрозумійте, коли б інша громада під Янівцем була, скільки б полягло польського лицарства! Вони використовували різноманітні методи для заспокоєння шляхетських станів, а згодом іноземні легіони до Корони привели." П'ятий: внутрішні вороги набагато гірші, ніж зовнішні. І коли потрібно «когось вмовляти вести оборону від татар, краще робити це проти езуїтів». Шостий: уже не маєте на кого поклататися й оглядатися. Перед тим могутні та великої поваги люди клопоталися про вас. Зараз їх щораз менше стає, не маємо на кого опиратися. А ще гірше те, що наші духовні батьки, яким ми також оборону Речі Посполитої доручили, проти нас змовилися, кошти проти нас збирають, війська на нас, згідно з рішенням ловіцького синоду готують". Сьомий: "зараз зберіть свої сили і потугу. Настав час великого звільнення" [4, с. 258–260].

«Лист І про контрибуцію духовних осіб, надісланий з Пйорткова до когось» Я. Гербурт після ловіцького синоду, «який духовні особи мали минулих свят Божого народження» (1606). Це публіцистична реакція на скликання до Ловіча в грудні 1606 р. синоду єпископів, де відбулася дискусія про методи боротьби з рокошем у зв'язку з отриманням від Папи обіцянки про допомогу в цій боротьбі. Лист написаний 7 січня 1607 р., що не заперечує його зміст. Видавець «Політичних листів часу рокошу Зебжидовського» Я. Чубек висловив думку: ловіцького синоду взагалі не було: «Про ловіцький синод не маємо жодної інформації. Тому напевно, що артикули цього синоду

пахнуть очевидною фальсифікацією» [7, с. 239]. Натомість Л. Щербицька стверджує: «магістр Я. Мациновський проінформував, що рахунки, подані в листах, відповідають тим, які подають у листах, два тогочасні єпископи». Це дає змогу припустити: синод дійсно відбувся» [7, с. 239].

Про такий факт засвідчує зміст листа: «Синод у Ловічу відбувся таємно, не всі єпископи на ньому були присутні. Але в ньому брав участь добре відомий чесний чоловік, шанувальник Вітчизни, якому не подобаються прийняті на синоді рішення. Ця людина з жалем за долю Вітчизни стверджує, що всі рішення приймалися під впливом єзуїтів» [7, с. 239]. Автор наводить зміст десяти прийнятих на синоді артикулів і одночасно відповідає на них.

"Артикул 1. Мандат від Папи вимагає, аби король і його прихильники негайно ухвалили контрибуцію про терміновий збір сто тисяч злотих.

– Необхідно розумні рішення приймати, які б оберігали вільності в Речі Посполитій. В іншому випадку будемо в маєтки їх милостей проникати, їх доходи на користь Речі Посполитої повертати, доки не дійдуть з нами до згоди.

Артикул 2. Папа дозволяє, щоб на військові потреби проти рокошан використати церковне срібло і атрибути.

– Тут висуюваю пораду звернутися до стародавніх рішень і прикладів, і за дозволом церковних покровителів всі церковні складові позичити на потреби Речі Посполитої.

Артикул 3. Шляхетські конфедерації в ніщо перетворити.

– Нехай би це питання обговорили в суспільному мирі й за існуючим у державі правом.

Артикул 4. Папа до всього хоче прикладати руки – і до людських душ, і до грошей.

– Папа і ракушани надсилають нам погрози. Можливо з Божою допомогою зможемо вчинити опір. Якщо ні, домовимося проти Папи з Венеціанською республікою, надішлемо заклики до інших держав. Знайдуться й інші засоби.

Артикул 5. Папа, аналогічно як з Венецією вчинив, – хоче на рокошан наслати прокляття.

– На такому ж праві будемо на Папу посилати прокляття.

Артикул 6. Щоб з особливою вигодою боротися, потрібно випереджувати противника.

– Це правильне рішення, бо яка сторона випередить, та й переможе.

Артикул 7. Необхідно двадцять тисяч людей якнайшвидше зібрати проти рокошан.

– Не кількістю потрібно брати, а мужністю, А з допомогою Бога знайдуться і нам помічники. Не до кінця я погано думаю про кварцяне військо, козацтва також достатньо.

Артикул 8. Укладені рішення виконувати постійно, а лицарський стан взяти у шпори.

– Так як ми панів собі самі на зло окреслили, тому їх потужність для нас завжди має бути небезпечною.

Артикул 9. Разом з гнєзненським каноніком Кучборським спільним коштом до Риму скеровано чимало єпископів, які б неухильно підтримували прийняті рішення.

– Скеруємо і ми своїх послів туди, куди вирішимо.

Артикул 10. Його королівська милість цим має бути дуже радий.

– Ми радимо королю, щоб занедбав злісні поради і дуже вже шкідливу діяльність єзуїтів, лікував образи Речі Посполитій, дотримувався усіх даних підданим присяг, щоб у

такий спосіб здобути їхню безперечну довіру, а тим самим собі, потомкам і Речі Посполитій забезпечив на тривалі роки щасливе життя». Однак, як стверджує автор, ця порада не подобається найсвятішому Папі, панам прелатам та їхнім прокурорам, єзуїтам. Але нехай знають, що їхня діяльність нам також не подається. Отже цей лист має яскраво виражений антипапський і антиєзуїтський характер [4, с. 195–296].

У «Листі II, в якому ведеться дискусія про контрибуцію духовних осіб», Я. Гербурт висловлює здивування, що духовенство прийняло шкідливі для шляхетського стану лівіцькі артикули. Він дискутує з духовенством дискусію з приводу кожного із десяти прийнятих артикулів. Стосовно першого артикулу, автор вважає, що Римська курія, в якій колись можна була отримати добрі поради, сьогодні змінилася. Чи ж не єзуїтська діяльність це спричинила? Я. Гербурт пропонує, що необхідно випустити скрипт, де повідомити людям про існуючі небезпеки, пояснити діючі в Речі Посполитій закони й оприлюднити натхненників всіх злих справ. На думку автора, духовенству також варто нагадати, аби не піддавалися впливу єзуїтів, не прислухалися до чужих порад, серйозно подумали про оборону Речі Посполитої.

Стосовно висловленого в дев'ятому артикулі бажання скерувати зазначено: «жалісно, що для цього обираються люди з шляхетського стану, яким доручено випрошувати гроші.

І останнє, я вже Вашій милості писав, що король цим новинам був радий. Можливо, не потрібно дивуватися, бо йому є за що єзуїтам дякувати. Але нам потрібно допомогти йому вибратися з єзуїтського полону перше, ніж події приведуть до остаточної згуби» [4, с. 200–205].

У «Листі III про цю ж контрибуцію, написаному до одного прелата» Я. Гербурт пише: «Я так і не вірив, що Ваша милість й інші милостиві пани, такі пильні й чесні, накинуться на шляхетські вільності, в яких народилися і добре їх пам'ятають» [4, с. 205–209]. Проте що в цьому доброго і поганого?

Головна ухвала, – хоч публічна, сеймова і нібито з правильним підтекстом, видалася «чесним польським» станам видалася не лише нестерпною, а й небезпечною. Лицарський стан формував державні блага в Речі Посполитій, а «зараз, навпаки, діло йде до поневолення лицарського стану, щоб духовні особи в своїх прерогативах могли досягнути своєї мети. Але якщо в руках сверблять гроші, то краще щедро виділити їх на оборону, на викуп в'язнів з поганської неволі. Згідно з сенаторськими обов'язками вони повинні стерегти права і запобігати шкідливим речам. Але сенаторські обов'язки у єпископа нічого не важать. Тому необхідно наступати на ці прерогативи, на права різних імператорів і обдарування духовних осіб», [4, с. 205–209].

Оскільки сейм закінчився 20 червня 1607 р., праця «Коротка увага до новітньої конституції про єзуїтів» написана, ймовірно, в останніх днях червня 1607 р.

Роздумуючи над цим питанням Я. Гербурт стверджує, що права, укладені за відповідною згодою всіх польських станів, мають поважатися у Речі Посполитій. Але в такому випадку автор зауважує першу непослідовність у тексті законодавчого документа. Сама назва конституції засвідчує встановлення впливу єзуїтів у костелах і школах лише торунської землі, а текст повідомляє про всі пруські міста. Отже, конституція дозволяє єзуїтам оселятися скрізь із власними школами, віддавати Богові хвалу, в костелі, якому захочуть, здійснювати свою фахову діяльність. А в загальному, а скрізь робити те, що забажають.

На початку конституції міститься розповідь про підданих пруських міст з одного лише офіційного погляду: «Піддані наших пруських міст передані піклуванню

отців єзуїтів, які своєю побожністю і розумом підіймуть працьовитість людей шляхетського стану і коронних громадян, оберігатимуть школи» [4, с. 300–306]. Висловлюючи позицію пруських міст, автор зауважує: конституція замовчує факт, що єзуїти не мають найменшого права до костелів і шкіл цієї землі. На думку Я. Гербурта, конституція не запевняє, аби єзуїти згодом вільність католицьких богослужінь оберігали, не занедбалювали шкільного навчання. У подальшому конституція пропонує на майбутнє такі права: «Ухвалюємо, щоб і зараз, і в майбутньому ніхто зі станів не намагався виганяти з наших коронних міст капланів, школи і студентів. А хто би на це наважився, має бути покараний на коронному трибуналі» [4, с. 300–306]. Автор занепокоєний, оскільки "все це веде його королівську милість до того, щоб уступити свою власну юрисдикцію", відсторонити від себе підданих і передати під іншу опіку. Викликає зацікавлення висновок стосовно тексту конституції: «Жаль, о Боже, що наша Вітчизна до такого правознавства переходить. Ця хвалебна конституція посилається і на минулі події. А як бачуть побожні пруські міщани, вони повинні були все дозволяти єзуїтам, навіть на шкоду своїм правам, хоча жодним правом до цього не були зобов'язані. Боже, змилуйся і допоможи, аби єзуїти не так довго над нами літали. Нам би краще, напевно, відректися від єзуїтів, ніж для них ще й Пруссію загубити» [4, с. 300–306].

Як підтверджує поданий матеріал, Ян Щасний Гербурт був автором низки полемічних творів, котрі доречно розглядати у контексті раннього бароко. У переважно публіцистичний текст введено літературні мотиви, сюжети, цитати, алюзії, ремінісценції з інших творів. Окрім цього, для полемічної літератури Я. Гербурта властива багатожанровість: науково-теологічні й публіцистичні трактати; памфлети; «відкриті листи», звернені одночасно до конкретного адресата й широкої аудиторії; послання. Твори написані польською мовою і пересипані латинізмами.

У процесі полеміки автор активно використовує не лише Біблію, постанови Вселенських Соборів, документальні матеріали, а й власне літературні жанри і прийоми.

Для творів Я. Гербурта характерна антикоролівська і антиєзуїтська відкрита агітаційна полеміка. Не оминала вона увагою й розкольників серед магнатського табору і духівництва, які не підтримували рокошу Зебжидовського. У полемічній літературі Яна Щасного Гербурта відображенні також ідеї гуманізму, проблеми розвитку освіти, культурної орієнтації, історичного минулого. Отже, полемічна тематика в його літературній спадщині – цікава, багатогранна і тому потребує майбутніх досліджень.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія історії України: у 10 т. – К.: Наук. думка., 2011. – Т. 8. – 520 с.
2. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Crubek. – Krakow, 1918. – Т. 2. Proza – 1045 s.*
3. *Wiszniewski M. Historia literatury Polskiej / M. Wiszniewski. – Krakow, 1851 – Т. 8. – 520 s.*
4. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Czubek. – Krakow, 1918. – Т. 3: Proza – 945 s.*
5. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Czubek. – Krakow. 1918. – Т. 1: Poezja – 1125 s.*
6. *Dobrowolska W. Młodość Jerzego I Krzysztofa Złaraskich / W. Dobrowolska // Rocznik Przemyski, 1926–1927. – Т. 7. – S. 183–200.*

7. *Szczerbicka L. Jan Szczesny Herburt – rarys monografii / L. Szczerbicka // Studia staropolskie. Ze studiow nad literatura staropolska. – Wrocław, 1957. – Т. 5. – S. 205–291.*

Стаття надійшла до редколегії 01.07.2015

Прийнята до друку 10.05.2015

**ФИЛОСОФСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ С «ЕЗУИТАМИ И ДРУГИМИ
ДУХОВНЫМИ ЛИЦАМИ» О СУЩНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ В
ТРУДАХ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА**

Олег Цебенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
факультет международных отношений,
кафедра международных отношений и дипломатической службы,
Ул. Сечевых Стрельцов 19, г. Львов, 79000, Украина
тел. (0322) 394-132*

Рассматривается процесс зарождения первых письменных памятков, которые репрезентируют полемическую борьбу в конце X века между православием, с одной стороны, и католицизмом, с другой. Анализируется творческое наследие полемических произведений Яна Щасного Гербурта начала XVII в., которые имеют открытое антиезуитское направление, и их влияние на политическую жизнь Речи Посполитой.

Ключевые слова: полемическая тематика, Ян Щасный Гербурт, Петр Скарга, рокош Зебжидовского, антиезуитское и антипапское направление.

**PHILOSOPHICAL VIEW WITH «JESUITS AND OTHER RELIGIOUS
PERSONS» ABOUT THE ESSENCE OF HUMAN EXISTENCE IN THE WORKS OF
JAN SZCZESNY HERBURT**

Oleh Tsebenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International relations, Department of International Relations and
Diplomacy,
19, Sitchovykh Striltsiv str., 79000, Lviv, Ukraine
tel. (0322) 394-132*

In the article is considered the process of the first written records birth that represent polemical struggle in the late X century between Orthodoxy on the one side and on the other side Catholicism. Special intensity marked development of polemical literature in Ukraine from the middle of the XVI century. A special stage in the development of polemical literature at Western lands became Sandomierski Rokosz, which was based on the idea of direct democracy. Attention is focused on creative heritage of polemical works of Jan Szczasny Herburt on the beginning of XVII century, which have opened an anti Jesuit direction. The impetus for the birth of polemical literature of this period was the pamphlet of Jesuit

Peter Skarga "So you Rokosz". In the article is analyzed the influence of polemical works of Jan Szczasny Herburt on contemporary political life of the Commonwealth. Literary heritage of polemical works and nowadays raise interest in fans and scholars of his works.

Key words: polemical topics, Jan Szczęsny Herburt, Peter Skarga, Zebrzydowski Rokosz, anti Jesuit and anti papal direction.